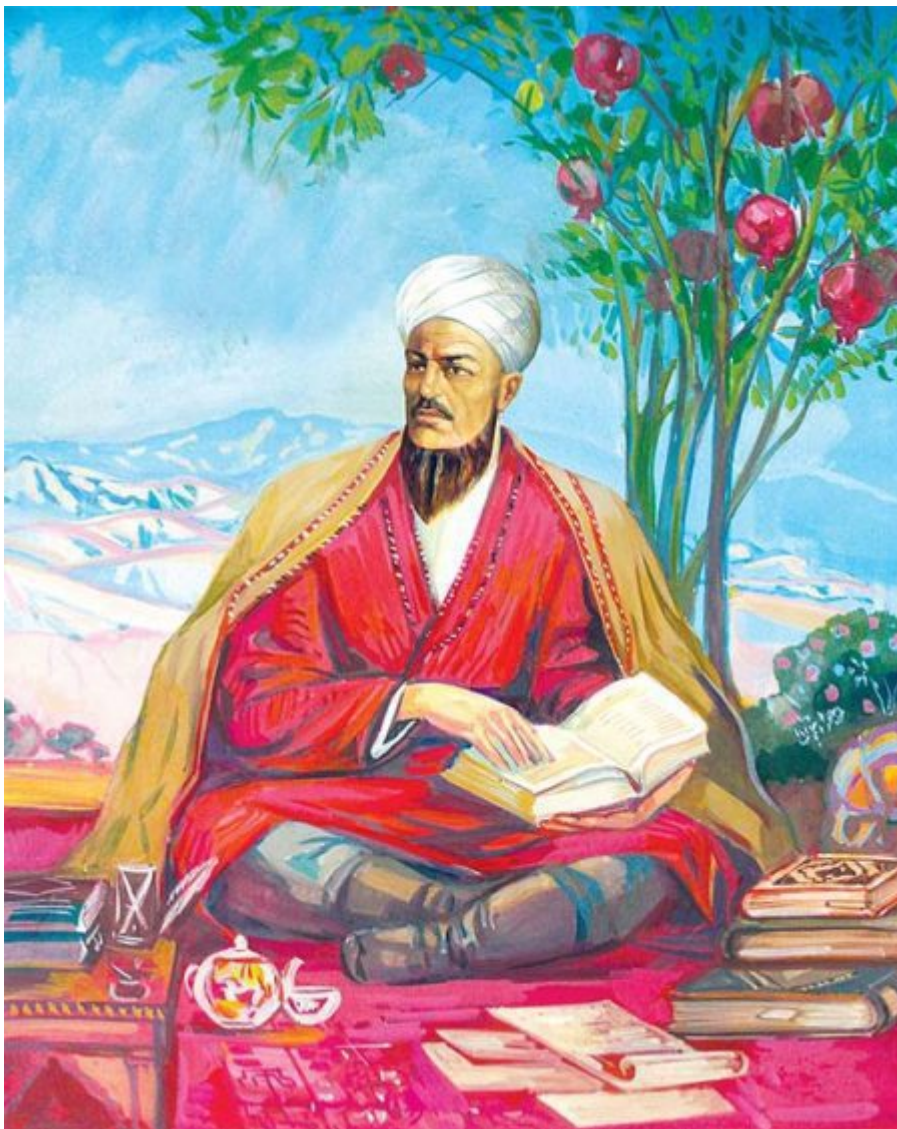

Magtymguly we «Türkmeniň» goşgusy

Category: Filosoфі́ya, Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny
öwreniş, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Magtymguly we "Türkmeniň" goşgusy MAGTYMGULY we «TÜRKMENIŇ»
GOŞGUSY

Meşhur şahyrlaryň adyndan eser ýazan goşguçylar hemişe bolupdyr. Mysal üçin A.Puşkiniň adyndan goşgy ýazanlaryň bolandygyny taryh bilýär. Belli aýdymçy hem şahyr W.Wysotskiý: “Bir giden, kän aýdymy maňa berýärler, meniň welin olara dahylym ýok” diýipdir.

1946-njy ýylyň başynda 10 muň çemesi goşgy setiri (iki ýüzden

gowrak goşgy we iki poema) Magtymgulynyňky hasap edilip Türkmenistanyň Golýazmalar fonduna kabul edildi. Olaryň ep-esli bölegi çap edildi. “Täze tapylan 10 müň setiriň, şol sanda “Türkmeniň” diýen goşgynyň Magtymgulynyňkydygyna biz şübhelenýäris. Biz şu makalada öz delillerimizi aýdýarys. Okyjylar (ylaýta-da, filologlar) pikirimizi goldarlar diýip umyt edýäris.

Gürrüňi “Türkmeniň” diýen goşgudan başlaýarys. Goşgynyň başky iki sözlemi:

Jeýhun bilen Bahry Hazar arasy,
Çöl üstünden öser ýeli türkmeniň.

Ikinji sözlem dogry, emma birinji sözlemiň HABARY ýok. Jeýhun bilen Bahry Hazaryň arasy näme? Çöllükmi, daglykmy, şormy-näme? Ýa-da Jeýhun bilen Bahry Hazaryň arasy müň çakyrym ýolmy? Belki awtor “Jeýhun bilen Bahry-Hazaryň arasyndaky çölün üstünden türkmeniň ýeli öser” diýjek bolandyr, emma diýip bilmändir.

Awtoryň “Jeýhun bilen Bahry-Hazaryň arasy türkmeniň ýurdy” diýjek bolandygy hem ahmal, emma bu pikir ýapa degenok, çünki XVIII asyrda hem, Hazar hem türkmenler diňe Jeýhun bilen Kaspi deňziniň aralygynda ýaşamaýardylar, Magtymgulynyň öz watany Astrabat (häzirki Gürgen) welaýaty hem Jeýhun bilen Kaspiniň aralygynda däl. Yrakda, Siriýada türkmen welaýatlary bar. Diňe Owganystanyň özünde, şol ýerik baryp gelen ýazyjy Abdyreşit Taşowyň sözüne görä, häzir 4 milliona golaý türkmen ýaşaýar. Türkmenler XVIII asyrda-da Owganystanda ýaşapdyrlar.

Ikinji aýtjak zadymyz: Eger Magtymguly Jeýhun bilen Kaspi deňziniň aralygyndaky türkmen ilatynyň durmuşy hakda goşgy ýazan bolsa, onuň mazmuny gözýaş bolardy. “Türkmeniň” diýen şygryda ilat baý, mes, hemme zat gülala-güllük, ýöne Magtymgulynyň döwründe Lebap, Buhara emiriniň, Daşhowuz oazisi we häzirki Balkan oblasty Hywa hanlygynyň golunyň aşagyndady. Mary oazisi kä Buhara emirliginiň, kä Hywa hanlygynyň, kä hem Eýranyň gol astyna geçýärdi (ýekeje mysal: Seýitnazar Seýdi we onuň ildeşleri Buharanyň emirinden gaçyp, Mara gelenlerinde, Hywa hanynyň süýtdeş dogany ol ýeriň häkimi ekeni!), Aha! gaýta-gaýta çapawula sezewar bolýar ekeni. Magtymgulynyň

döwründe Jeýhun bilen Kaspi deňziniň arasynda ýaşaýan ilat tragediýa duçar bolupdyr.

Hakyky Magtymgulynyň goşgularyndan logiki taýdan nädürs pikir, bimany sözlem ýa-da nädogry ulanylan söz tapyp bolanok. Emma “täze tapylan” goşgularyň hemmesinde diýen ýaly bimany sözlem, nädogry söz telim gezek gabat gelýär. Mysal hökmünde ýene “Türkmeniň” diýen goşga ýüzlenýäris: şygryda “Daglar lagla döner, gyýa bakanda” diýlýär. Gyýa bakmak – närazylyk bilen garamak, lagyl – ýakudyň goýy gyzyly reňkli görnüşi. Bir türkmen gyýa baksa, daglaryň nädip gymmat baha daşa öwrüljegi bize düşnüksiz. Goşgyda türkmen hakynda “Gargyşa, nazara griftar olmaz” diýilýär. Türkmen gowy halk, ol gargyşa griftar (ýagny, sezewar) bolmaz, ýöne türkmen kimiň nazaryna sezewar bolmaz? Näme üçin nazara sezewar bolmaz? Belli däl! Galyberse-de, “nazara sezewar bolmak” diýen söz düzüminiň özi dilimizde bar zat däl. “Türkmeniň” diýen goşgudan ýene bir mysal:

Tireler gardaşdyr, urug ýarydyr,
Ykballar ters gelmez, hakyň nurudyr.

Tireleriň gardaşlygy dogry, ýöne haýsy urug türkmeniň ýarydyr? “Urug ýarydyr” diýen sözlem bimany söz düzümi. Urug – bir atababadan emele gelen adamlaryň topary.

Ýokarda mysal alnan setirdäki “hakyň nurudyr” diýen sözlem hem bimany, Näme hakyň nury? Ters gelmejek ykballarmy ýa türkmen hakyň nurumy?

Goşgynyň iň soňky bendinde “Gözüm gaýra düşmez, köňül eglenmez” diýen setir bar. Köňül eglenmezlik – halamazlyk. Kimiň köňlinirede, kimde eglenmez? Sözlem bimany.

Gepiň tümmek ýeri, “Türkmeniň” diýen goşgy, biziň pikirimizçe beýik söz ussady Magtymgulynyňky hasaplanmaly däldir. Aslynda bu goşgy şahyryň “Gürgeniniň” atly eserine öýkünilip häzirki döwürde döredilen şygrydyr. Ol hiç bir gadymy çeşmelerde we bagşylardan ýazylyp alnan goşgularyň arasynda-da duş gelenok.

Gylyç Mülliýewiň “tapan” goşgularynda Magtymgulynyň “Pyragy” lakamynyň “aýrallyk” sözünden gelip çykýandygy aýdylýar: “Aýra düşüp käbeden, goýdum Pyragy adyma”. Hakykatda welin şahyryň

“Bu dünýä” goşgusynda aýtmagyna görä, ol özüne “Pyragy” lakamyny “Paryg” (ýagny, “peragat”) sözünden alypdyr. Paryg (ýa peragat) – asudalyk, Ine mysal:

Magtymguly, adyň döndi Pyraga,
Paryg olup, çek özüňi gyraga

Dini düşüňjä görä behişt asmanda. “Täze tapylan” on müň setirdäki käbir goşguda behişt ýeriň astynda. Okaň:

Ýer astynda ajap behişt ryzwanada,
Dirizerge aby haýat gerekdür.
 (“Gerekdir”).

Behişt ýerden çyksa asman üstüne,
Nury bilen jümle-jahan örtener.
 (“Jahan örtener”).

Nygtaýarys: Magtymgulyň behişt ýeriň aşagynda diýip goşgy ýazmagy mümkin däl. Magtymgulyň hakyky öz goşgularynda behişdiň asmandadygy aýdylýar. Ine, “Donun kim biçdi?” diýen goşgudan mysal:

Asmanda ýaratdy sekiz jenneti,
Alty müň binadyr birdir kümmeti.

Dindar adam bolany üçin beýik şahyrymyzyň aşakdaky setirleri ýazmagy mümkin däl:

Ykbalym, dinim-imanym
Kylsam hormat boýlaryňa.

Magtymguly, pida bolar
Din-keramat boýlaryňa.

Dini düşüňjä görä, bu dünýä adam üçin synag. Adam, sogap işleri köp edip, ölenden soňra, behişte barmaly we ýaplaryndan bal akýan, hemişe gök öwüsýän behiştde ýaşamaly. Dindar bolandygy we öz goşgularynda dini kada-kanunlaryň üýtgemezligini ündän Magtymgulyň hem maksady behişt bolandyr

diýip pikir etmek gerek. Magtymgulynyň adyna berlen “Bar meniň” atly goşguda bolsa şu setirler bar: “Istemez men behişt, behişt mekanyň bar meniň”. Bu setir, elbetde şahyry has watanparaz hem ateist etmek niýeti bilen çykarylan hokga. Magtymgula ýöňkelyän “Pany jahan gerekmes” diýen goşguda şahyr hudaýa şeýle diýip ýüzlenýär:

Ilim-günüm hary-zardyr, gelsin döwlet leşgeriň,
Dini hödür eýleýip sen, ajap “Kur:an” gerekmes.

Magtymgulynyň Gurhandan (“Kur:andan”) ýüz öwürmegi akyla sygjak hadysa däl. Gepiň külesi, “Pany jahan gerekmes” diýen goşgy-da, biziň pikirimizçe Magtymgulynyňky däl.

Golýazmalar fondunda saklanýan we Magtymgulynyňky hasap edilýän poemada şu hili setirler bar:

Ýefratdan öter boldy.
Ummana ýeter boldy.
Derýaýy Ýefrat bilen
Nuh kibi salym sürdüm.

Pikir beriň – rus dilindäki “Ýefrat”, rewolýusiýadan soňra türkmen dilinde “Ýefrat” görnüşinde ýazylýar, emma klassyky edebiýatymyzda ol söz pars ýa arap şahyrlarynyň ýazyşy ýaly “fyrat” ýa “furat” ýazylypdyr.

Döwletmämmet Azadydan mysal:

Dünýäde emwallary bolgaý zyýat,
Döwleti halkyň bolan Jeýhun, furat.

(“Wagzy Azat, tankydy tekst, 43-nji sah.)
Magtymgulynyň “Ýefrat” diýip ýazmajagy belli.

“Gözel Şirgazy” goşgusyna esaslanyp, Magtymgulyny Hywadaky Şirgazy medresesinde üç ýyl okan hasaplaýarlar. Emma şol goşgynyň Magtymgulynyňkydygyna biz şübhelenýäris. Bizi şübhelendirýän zat goşgudaky şu setirler:

Gelsin diýip garar ol gerkez ilim,

Gider boldum, hoş gal, gözel “Şirgazy”.

...Hoş gal, bu gün Jeýhun bahrydan aşdym,
Gider boldum, hoş gal, gözel “Şirgazy”.

Hywadan Gerkeze gaýtmak üçin Jeýhundandan asla geçmeli däl. Magtymgula derek goşgy ýazan adam Hywanyň Amyderýanyň bärki kenaryndadygyny ýadyndan çykaryp, “Hoş gal, bu gün Jeýhun bahrydan aşdym” diýýär.

Netije: Goşgy Magtymgulynyňky hasaplanmaly däldir. Bizi beýle netijä gelmäge ýene bir fakt mejbur edýär. Goşguda Magtymgula sapak beren pirleriň, ýobaşçylarynyň atlary ýok. Ol ýerde şahyryň Gurhandan başga okan kitaby hakynda-da söz ýok. Hakykatda talyplar metjitde-mekdepde Gurhany özleşdirip, medresä barýarlar. XVIII asyrdan Hywanyň we Buharanyň medreselerinde filosofiýa, geologiýa, astronomiýa we gaýry ylymlar okadylýar ekeni. Hoja Ahmet Ýasawynyň hikmetlerini, Jamynyň, Nowaýynyň gazallaryny talyplar medresede okan döwründe ýat tutar ekenler. Bu zatlar hakynda goşgyda ýeke söz ýok. Goşgy boş sözlerden hem kapyýalardan ybarat.

“Täze tapylan” on müň setiriň Magtymgulynyňky däldigini subut edýän ikinji delilimizi orta atýarys. Şeýle rowaýat döretdiler: Buhara medresesiniň bir hüjresinde üç sany talyp ýaşaýar. Olaryň biri özbek, biri täjik, üçünjisi türkmen ekeni. Talyplaryň biri hüjräniň diwaryna çüý kakýar welin, kakylan çüý boşluga gidýär. Boşluk- agzy suwalan tekje. Tekjeden üç sany golýazma çykýar. Olaryň biri Nowaýynyňky, biri Ferdöwsiniňki, biri hem Magtymgulynyňky ekeni. Üç talybyň hersi öz halkynyň şahyrynyň golýazmasyny alýar. Talyplaryň biri, belli alym Gylyç Mülliýewiň kakasy Mülli işan eken.

Bu rowaýat 1946-njy ýyldan başlap Türkmenistanyň gazet-žurnallarynda, hem dürli konferensiýalarda gürrüň berildi. “Литературная газета” 1946-njy ýylyň 20-nji aprelindäki sanynda Ý. Skosyrew Magtymgulynyň Leningradda (1949) we Moskwada (1957) neşir edilen ýyggyndylaryna ýazan sözbaşylarynda rowaýaty rus okyjylaryna-da gürrüň berdiler. Beýik Magtymgulynyň täze tapylan goşgularyndan göwni suw

içmedik adamlar goşgularyň originalyny (Buhara medresesinden tapylan golýazmany) gözleri bilen görmekçi boldular. Original diýip Gylyç Mülliýewiň Golýazmalar fonduna goşsuran, latyn harplary bilen ýazylan başga bir golýazmany edebiýatçylara görkezdiler. Hakyky originaly Mülli işan ile görkezmezligi, hamala, wesýet edip, hat galdyrypdyr. Golýazmada dine garşy äheňli goşgular barmyş. Mülli işanyň hatyny welin gören adam bolmady. Fondda saklanýan golýazmany Gylyç Mülliýewiň kakasynyň goluna düşen golýazmadan göçürilendigini aýtdylar.

Käbir edebiýatçy “sosializm döwründe” dine garşy barlyşyksyz göreş gidendigini tutaryk edinip, Magtymgulynyň ateistik goşgularynyň originalyny (arap harplary bilen ýazylan wariantyny) görmekçi boldy. Hiç bir filologam görüp bilmedi. Şundan soň TSSR Ylymlar akademiýasynyň merhum habarçy çleni Zylyha Bakyýewna Muhammedowa Moskwada neşir edilýän “Народы Азии и Африки” diýen žurnalyň 1961-njy ýylynyň 6-njy sanynda beýik şahyryň “täze tapylan” goşgularyna bagyşlap uly makala ýazdy. Alym öz makalasynada “täze tapylan” eserleriň Pyragynyňkydygyny inkär etdi. Makalanyň çekişme häsiýetlidigine garamazdan, hiç bir filolog Muhammedowa bilen jedelleşip bilmedi.

Gylyç Mülliýew özünde Buhara medresesinden tapylan golýazmanyň ýokdugyny, Magtymgulynyň eserleri diýip Golýazmalar fonduna tabşyran 214 goşgusyny we iki poemasyny haýsydyr bir näbelli bagşynyň dilinden eşidip ýazyp alandygyny aýtdy. Ol bu sözi TKP Merkezi Komitetiniň şol wagtky sekretary Ýa. Hudaýberdiýewe beren düşündiriş hatynda aýtdy (hat TKP Merkezi Komitetiniň arhiwinde bolmaly). Gylyç Mülliýewiň on müň setir çemesi poeziýa eserlerini haýsy bagşydan (ýa bagşylardan) eşidip, kagyza geçirendigini şu wagta çenli hiç kim bilenok. Il içinde aýdylýan edebi eserleri toplamagyň öz düzgüni bar. Toplaýjy her bir eseri, hatda ýekeje nakyly-da kimden eşidendigini, eşiden adamynyň adresini aýratyn depdere ýazmalydyr. Bir mysal, W. Uspenskiý Magtymgulynyň “Soňudagy” goşgusyny Sary bagşydan ýazyp alandygyny görkezýär. Magtygulynyň “täze tapylan” eserleriniň hiç biri, hatda ýekeje setiride 1946-njy ýyla çeli hiç bir bagşynyň repertuarynda

bolmandyr. “Täze tapylan” eserleň hiç biri, nygtaýarys, hiç biri 1946-njy ýyla çenli neşir edilen (ýa gola düşüp, neşir edilmedik) golýazmalaryň hiç birinde gabat gelenok, täze tapylmadyk goşgular welin, gola düşen golýazmalaryň hemmesinde gabat gelýär.

TSSR Ylymlar akademiýasynda we Ýazyjylar soýuzynda Magtymgulynyň täze tapylan goşgularynyň gürrüňi soňky 20-30 ýylyň içinde iki gezek edildi. Iki gezek hem ol eserleriň il içine ýaýrandygyny göz önünde tutup, hem ýokardan berlen buýruga boýun bolup, delilleri diňlemediler. Emma hakykat hakykatlygynda galýar, ahyrsoňunda ol ýeňmelidir. Makalanyň soňunda Magtymguly Pyragy hakda öz garaýşymyzy beýan etmegi makul bildik; Magtymguly beýik, onuň beýikligi şulardan ybarat:

Şahyr, türkmen halk köpçüligine düşnükli täze poeziýany döretdi. Seýdi, Zelili, Kemine, Mollanepes we beýlekiler Magtymgulynyň poeziýa mekdebinde terbiýelendiler. Şahyryň goşgulary adalat, asylly adam üçin göreşýändigini bilen halkyň göwnünden turdy.

“Täze tapyldy diýilýan goşgularyň” çeperçilik jähtden juda ýabygorludygy, durmuş hakykatyny galplaşdyrýanlygy üçin we her bir tarapdan Magtymgulynyň hakyky öz eserlerine ters gelýänligi sebäpli – bularyň hemmesi beýik şahyryň mertebesini pese düşürýär, abraýyny peseldýär.

Magtymgulynyň beýikligi onuň hut öz ajaýyp sygyrlary bilen baglanyşyklydyr. Şahyr hakykatyň, dogruçyllygyň dosty we galplygyň duşmanydyr.

Magtymgulynyň adyna ýazylan eserleri onuň öz eserlerine garyşdyrmak arassa suwly derýa, zeýkeşiň suwuny guýduran ýalydyr.

Aşyrpur MEREDOW,
filologiýa ylymlarynyň kandidaty, dosent.

«Edebiýat we sungat» gazetini, 25.10.1991 ý. Magtymgulyny öwreniş